

בין תימניות לישראליות

שלושה דורות בכתיבתן של נשים בנות העדה התימנית

וכמה שנים שאני עוסקת, בעקבות שוולטר, בנסיון לחשוף גם אצלנו את "היבשת האבודה", הזאת, ופרסמתי על כך מספר מאמרים, וכן הוצאתי שני קבצים של סיפורים פרי עטן של סופרות נשכחות אלה, כמו: סיפורי נשים בנות העלייה הראשונה (1985, 2000), וכן הקובץ שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה (2003). עם זאת, אני עדיין ממשיכה לחפש, ולמצוא, עוד ועוד נשים כותבות שנמחקו, וכאן אני מגיעה אל הנשים בנות העדה התימנית.

את סיפוריהן הקצרים של שרה לוי ושל יונה והב, מצאתי בעיתונות הארץ ישראלית של שנות ה־30 וה־40. סיפורים אלה עסקו בקהילת העולים מתימן בשנות העשרה של המאה הקודמת במושבה ובעיר, והתמקדו בעיקר בבעיותיה של הצעירה בת תימן. סיפורים אלה התפרסמו בדבר הפועלת, במוסף הספרותי של עיתון דבר, בכתב עת בשם אורחה, וכן בדבר לילדים. מובן שלא היה לי שום מידע על הכותבות, אם כי את השם "שרה לוי" פגשתי במאמר של המבקר אריה ליפשיץ שהתפרסם בילקוט ירושלמי (1942). במאמר זה תחת הכותרת "הסיפור הארץ ישראלי, קצת סיכומים וסיכויים", סיכם ליפשיץ את היצירה הספרותית של שנת תש"ב (1942), ולקראת שנת תש"ג הוא הצביע על סיכויים מעודדים של משמרת חדשה של יוצרים, וביניהם משמרת חדשה של נשים דווקא. כאן הוא פרט כמה מהשמות

איליין שוולטר, מראשונות החוקרות של ספרות הנשים באנגליה ובארצות הברית, מפנה את תשומת ליבנו (בספרה ספרות משל עצמן, 1977), לתופעה היסטוריוגרפית כאובה ומזעזעת, והיא: מחיקתן והשכחתן של נשים־כותבות מההיסטוריה של הספרות. לפי שוולטר, היצירה הנשית, עד שנות השישים של המאה הקודמת, היתה בבחינת יבשת אבודה: רובה ככולה חסוייה ונעלמה מתחת לפני המים, ורק מבחר קטן ומצומצם ממנה, היה ידוע ומוכר, כמו קצה קרחון. מצב זה התחיל להשתנות כאמור עם התעוררותן של התנועות לשחרור האישה בשנות ה־60, ורק עם הפעילות הפוליטית והחתרנית שלהן על המקום של האישה בחברה המערבית, נזדעקה גם האקדמיה, ובעיקר הנשים באקדמיה, והתחילו לחשוף את המקום של האישה בספרות, ובין היתר, את אותו מאגר ספרותי עצום ונעלם של נשים. כלומר, פנו לאסוף אותו, לפרש ולחקור אותו, לאבחן את הייחוד הספרותי הנשי שבו, לתעד אותו במסגרת של כלל הספרות ותולדותיה, וכמובן - לנסות ולמצוא באיזו מידה ספרות נשכחת זו ייצרה גם מסורת של כתיבה נשית ושל תרבות נשית. התופעה של השכחת ספרות נשים או מחיקת ספרות נשים מהזכרון ההיסטורי והתרבותי, קרתה לא רק באנגליה ובארצות הברית, אלא גם אצלנו, בספרות העברית, ובעיקר לגבי סופרות נשים בתקופה של טרום המדינה, כלומר, בתקופת היישוב. זה כבר כמה

פרופ' יפה ברלוביץ - מרצה במחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בראילן.

הבולטים אז, כמו: בתיה כהנא, רבקה אלפר, ברכה חבס ושרה לוי.

שרה לוי היא סופרת צעירה ב־1942 אך כבר מוכרת, ומבקר קפדן כמו אריה ליפשיץ, רואה בה הבטחה ספרותית לעתיד לבוא. ומה באשר ליונה והב? זו הרבתה לפרסם בדבר הפועלת יותר משרה לוי, כיוון שחוץ מסיפורים ורשימות, היא כתבה גם ביקורת ספרותית. והנה יום אחד אני פוגשת ברומן לבני הנעורים, בשם כדיה (1989), ובו סיפור מפעים על יתומה יהודיה בתימן שנחטפה והתאסלמה בעל כורחה, והובאה לארמון האימאם להיות לו לאישה. אלא שעם העלייה הגדולה של שנות החמישים (על כנפי נשרים), היא בורחת מארמון המלך ותוך סיכון רב ובדרך לא דרך היא עולה לארץ, ומשקמת את חייה כאן. את הסיפור הזה, שיש לו כמובן יסודות ביוגרפיים מובהקים, כתבה יונה עמיר והב לוי. בהקדמה הפותחת, מספר לנו פרופ' יוסף טובי, שרומן זה נכתב כבר לפני שנים רבות, ורק עכשיו ראה אור. ואכן, יונה והב, בסוף שנות השמונים, היא כבר אישה בשנות השבעים שלה, ולא בכדי היא מקדישה ספר זה לנכדיה.

לאור ממצאים ספרותיים אלה של שתי נשים־סופרות בנות העדה התימנית בתקופת היישוב, החלטתי להמשיך ולבדוק אם קיימים ביטויים ספרותיים נוספים אצל בנות העדה, גם בתקופות שלאחר מכן. כך השצבתי לי שתי מטרות במחקר זה:

א. לברר לגבי כתיבת נשים, בפרוזה או בשירה, גם אצל ילדות הארץ (מתקופת היישוב ועד ימינו), וגם אצל צעירות עולות, שהגיעו לארץ עם העליות של קום המדינה.

ב. מה טיבה של קהילת נשים יוצרות אלה? האם זוהי קהילה ספוארדית של נשים כותבות, שההתייחסות שלהן אל עדת המוצא שלהן - היא מקרית ולא משמעותית לדרך הכתיבה האישית הייחודית להן? או אולי ההפך. כלומר, כל אחת ואחת מהכותבות הללו אמנם מציגה יצירה ייחודית ואישית משלה, אלא ששיתוף

המוצא, וממילא האתוס החברתי, הזכרון ההיסטורי, התרבות והמסורת היהודית התימנית, מציגים אותן כ"יחד" נשי יצירתי - יחד בעל זיקות התייחסות אל נושאים ותכנים משותפים, מבנים פואטיים מסורתיים, או אפילו עמדות חברתיות פוליטיות משותפות.

החומר שהצטבר בעקבות סימון מטרות אלה היה רב ומורכב, וכפי שניתן להבין לא אוכל לתמצת אותו במאמר קצר. לכן אנסה לשרטט מעין סקיצה, שיש בה כדי לאבחן את טיבה הספציפי של קהילת נשים־יוצרות זו, ואתמקד במאפיין אחד, שהוא מהבולטים והעקרוניים לה, ואני מתכוונת לדיאלוג שהיא מנהלת בין התרבות היהודית התימנית לבין התרבות הישראלית המקומית: דיאלוג שהוא מרתק מאוד, אם כי לא פעם פרובלמטי ביותר. כאן צריך להקדים ולציין כי דיאלוג מיטלטל זה, הוא לא אחיד, ולאורך השנים הוא רק הולך ומשתנה ומתגוון: כך משנות יישוב מוקדמות לשנות יישוב מאוחרות, וכך מיישוב למדינה - עם הפלורליזם התרבותי ההולך ונטען בה. במילים אחרות, אני רוצה למפות את ההתפתחות של הדיאלוג הזה, וכדי לחדד את דרך ההתנהלות שלו על משתניו השונים, בחרתי לחלק אותו לשלושה שלבים ענייניים, שמייצגים למעשה שלושה דורות ספרותיים של נשים כותבות:

* הדור הראשון, כמו שרה לוי ויונה והב, הן נשים ילדות תימן שהגיעו לארץ בגיל צעיר בשנות העשרה של המאה הקודמת, למדו כאן במסגרת של פנימיות או בתי ספר לנערות עובדות, והחלו לכתוב כבר בשנות העשרים שלהן (כאן כדאי לציין, שהן, כמו הכותבות בשני הדורות הבאים, הרחיבו את השכלתן, מילאו תפקידים בולטים בעיקר בחיי החינוך, אבל גם האמנות: ושרה לוי שהיתה לימים שרה לוי תנאי לא רק כתבה שירה וסיפורת, אלא היתה לאחת מיוצרות המחול המקורי הישראלי).

* הדור השני של הכותבות ניכר בעיקר

בלידיות המקומית שלו. ואכן שלא כמו שרה לוי או יונה והב, הן נולדו בארץ ישראל של שנות השלושים ראשית הארבעים, צמחו עם השפה העברית, עם הטבע הפתוח, ועם החינוך הציוני הצברי (גם אם הלכו לבית ספר דתי): כך שמחה זרמתי עצטה, ציפורה סולמי בן נון, ציונה לירון או אביגיל באב"ד. חלק מהן אף הצטרפו לתנועות נוער או אפילו למחתרות, שם לקחו חלק במאבק נגד הבריטים (כמו שמחה זרמתי שפעלה כנערה באצ"ל).

* הדור השלישי הוא בראש וראשונה דור של כותבות שירה. אלה נולדו במדינת ישראל של שנות החמישים והשישים, לכן הזהות שלהן והכתיבה שלהן היא כבר ישראלית לכל דבר, אבל יחד עם זאת הן מתעקשות להביא ליצירה שלהן גם את הסיפור התימני שלהן: סיפור של של בית, הורים, ביוגרפיה משפחתית, וכדומה, ואזכיר שמות כמו מיכל צנעני, תמר חממי שרוני, אביבית לוי קאפח, כרמלה דאר ברטה, ובראש וראשונה חבצלת חבשוש משוררת מודרניסטית רגישה ומפתיעה ביותר באיכויות השיריות שלה. כמו כן יש לציין, משוררת נועזת, פרובוקטיבית ומרתקת לא פחות; ואני מתכוונת לברכה סרי, שנמצאת על קו התפר בין דור שני ושלישי, כיוון שעל פי גילה היא שייכת לדור השני של שנות הארבעים, אלא שהיא לא נולדה בארץ, והגיעה מתימן בשנות העלייה הגדולה, וכנערה חוותה את השנים הקשות במעברות.

לברור היאלוג הקונטרוברסלי המאכלס את היצירה של הנשים התימניות הכותבות, נשוב אל איליין שוולטר, והפעם אל המודל התיאורטי שלה בדבר התפתחותן של חברות מיעוטים בשוליהן של תרבויות הגמוניות שולטות. שוולטר עוסקת כאמור בספרויות של נשים, לכן היא מתווה את התפתחותן של אלה אל מול ספרויות הגברים, במהלך הדרגתי של מספר שלבים: שלב החיקוי וההתבטלות (ספרות הנשים תופסת את עצמה שולית ונחותה לספרות הגבר, ולפיכך מאמצת את

הסטנדרטים הפואטיים של היצירה הגברית, ללא כל ביקורת או ביטוי עצמאי משלה); שלב התזוזה וההתנערות (כאן מתחילה ספרות הנשים, חרף נחיתותה וחוסר בטחונה, לגלות אינחת מהניכוס החקייני שלה את הסטנדרטים של הספרות הגברית, ומנסה לגשש אחר ביטויים ערכיים משלה); שלב הגילוי העצמי (ספרות הנשים פונה סוף-סוף לבדוק ולמצוא את עצמה מעצמה, במגמה להשתחרר מכל תלות יצירתית, ולנסות ולייצר לה זהות פואטית וייחודית משלה).

עכשיו, אם נבדוק לאור מודל תלת-שלבי זה, את ספרות הנשים בנות העדה התימנית, על כל שלושת דורותיה, מתבקשת כמובן השאלה: איפה המקום שלה אל מול הספרות הישראלית; כלומר, היכן מקומה כספרות נשים, אל מול הספרות ההגמונית הגברית - הן בתקופת היישוב והן בתקופת המדינה. יתרה מזו, היכן מקומה כיצירה שבאה ממסורת יהודית תימנית אל מול הספרות הישראלית השלטת, שהיא ספרות אשכנזית בעלת אוריינטציה אירופאית מערבית? ושאלה נוספת: האם יצירת הנשים של בנות העדה התימנית, מתפתחת גם היא על פי החוקיות שהראנו כאן? כלומר על פי המודל של חיקוי, התנערות וגילוי עצמי?

ובכן, כאן חיכתה לי הפתעה. צפוי היה מנשים אלה, שגדלו בחברה היהודית התימנית בארץ (כעולות חדשות ואפילו כילדות הארץ), להפנים מלכתחילה את הסטנדרטים ההגמוניים של החברה הישראלית השלטת, ולהעמיד את עצמן שוליות ונחותות, כפי שהחברה הישראלית, ובעיקר זו היישובית, תפסה את העדה התימנית ושידרה להן את הערכתה זו כלפיהן. ולא היא. גם הכותבות בתקופת היישוב וגם אלה בתקופת המדינה, מדלגות על השלב הראשון של חיקוי והתבטלות, ומתחילות בשלב השני שאצלן הוא לא רק התנערות מהקונצנזוס הישראלי המוביל, אלא מחאה וביקורת נגדו. כלומר, גם

ארצה. מאידך, עם משפחה גדולה כזאת, מתקשה האב למצוא פרנסה ראויה, כך שעד מהרה הם מוצאים את עצמם בתל אביב, בשכונת עוני מוזנחת, ואם מישהו הולך ללמוד - אלה רק הבנים. כלומר, ההבטחה לבנות לא נתמלאה כמצופה. הבנות נשלחו אחר כבוד לעבוד בנקיון, ונעמי וזוהרה לא מבינות למה. כך שביום הראשון, עם פתיחת שנת הלימודים, הן כל כך הלומות כאב ואכזבה עד שהן לא יודעות מה לעשות במטאטא שתקעו בידיהן הקטנות. אבל יונה והב יודעת למה. והיא מנסחת את האכזבה הנוראה הזאת, בכמה משפטים קצרים אך קשים: "היטב הבינו נעמי וזוהרה. שונים כאן החיים מתימן. אך אם עזבו בתימן - בית, אחר לא ימצאו כאן תחתיו. כאן לא יהיה להן בית בתל אביב."

כאן יש להזכיר באיזה הקשר חברתי ופוליטי מטיחה יונה והב את המשפטים הקשים האלה. היא כותבת אותם ב־1936, בעיתון דבר - עיתון פועלי ציוני, שכל הקוראים והקוראות שלו, עוסקים בלבנות את הבית הלאומי בארץ ישראל, בית שיעצב ויטפח כאן - אדם חדש וחברה חדשה (וכמובן חברה סוציאליסטית נאורה וצודקת, עם כל הסיסמאות הידועות). אבל יונה והב, לא מתרגשת מכל הסיסמאות האלה, ובמשפטים הקצרים והעניינים האלה, היא אומרת חד וחלק: "אם שתי הבנות האלה, נעמי וזוהרה, לא תוכלנה להגשים את החלום שלהן ולזכות בשיוויון אלמנטרי בסיסי של ללכת לבית ספר - ארץ ישראל היא לא בית: לא בית לאומי ולא בית פרטי."

אינני יודעת כיצד התקבלה ביקורת חריפה ואמיצה זו בקרב המחנה הפועלי הסוציאליסטי, על כל פנים היא מעוררת את השאלה: מניין שאבה הכותבת הצעירה את התעוזה לצאת נגד ההגמוניה הפועלית בהאשמה כזאת? האם לפנינו ביטוי של טמפרמנט אישי, או שמא פועל יוצא של מסורת תרבותית חברתית? ואכן, לאחר שקראתי את

שרה לוי ויונה והב, אבל גם שמחה זרמתי או ברכה סרי, ואחרות, מנכסות את הכתיבה הישראלית, צורותיה, דימוייה, מבניה הלשוניים והפיגורטיביים, אבל לא מתוך התבטלות או התחקות, אלא כאמור מתוך עמדה חתרנית, של פירוק ובנייה מחדש, כשהן מחפשות את קולן הן. אמנם יש כותבות שנוקטות במינון תקיף ונועז יותר, ויש במינון פחות ורך; אבל כך או כך, ישנה כאן אמירה עצמאית שכבר מלכתחילה יוצאת בביטוי ביקורתי משלה, אם ברמה של הסיטואציה החברתית, אם ברמה של הסיטואציה הנשית, ואם ברמה של הסיטואציה הספרותית. לכן, כדי להמחיש את הדברים אני רוצה להציע להלן מספר דוגמאות, דהיינו: דוגמה ייצוגית מכל דור, ונתחיל בדור הראשון, ביונה והב.

רוב הסיפורים של יונה והב, כמו גם של שרה לוי, מעמידים במרכז העלילה - דמות אישה צעירה שהגיעה מתימן כילדה, ועתה היא בוחנת את עצמה אל מול הסביבה החדשה, שאמנם זרה לה אך מסקרנת אותה. כאן צריך לציין שהצעירה התימנייה היא לא אישה פסיבית, ובוודאי שאינה מתבטלת בפני הסביבה החדשה. להפך. היא בודקת, ומשווה, ותוהה ושואלת, וכשמשוהו מפריע או פוגע בה, היא יוצאת להיאבק עליו. אבל המאבק העקרוני שלה, הוא ללמוד, להשכיל, להרחיב דעת. ואכן חלק גדול מהדמויות של שרה לוי ויונה והב, הן תלמידות, או חניכות של מעון, ולפיכך בחרתי בסיפור שתיים ליונה והב, שהתפרסם בדבר הפועלת ב־1936. ובכן השתיים שעליהן נקרא הסיפור, הן האחיות נעמי וזוהרה. אביהן הקדים ונסע לארץ ישראל, אבל הבטיח שכאשר כל בני המשפחה יצטרפו אליו, הן תלכנה לבית ספר. ואכן ההבטחה כי הן תלכנה ללמוד בארץ ישראל, הופכת את הארץ עבורן - לארץ חלומות: ארץ שהן מפנטזות ובונות עליה תילי תילים של געגועים ותקוות. והנה יום אחד מתגשם החלום - והמשפחה נקראת לבוא אחרי האב

ספרו המקיף והיסודי כל כך של ניסים בנימין גמליאל אהבת תימן: השירה העממית התימנית: שירת הנשים (1979), וכן את המאמר של טוביה סולמי "מוטיבים של מחאה בשירת הנשים" (הליכות קדם במשכנות תימן, 2006), נראה לי שמדעת או שלא מדעת מתגלגלת ומשועתקת כאן מסורת השירה הנשית מגולה למולדת. כלומר, שם בחברה הפורטיטית והשמרנית של יהודי תימן, גם אם הגברים היו בעלי הסמכות והדעה הבלעדית בקהילה, תמיד מצאו להן הנשים מסגרת לבטא את עצמן, וכאשר היו יושבת יחד בחברותא - בין לבין עצמן, שרו ומחו באומץ ובישירות נגד קיפוח האישה, נגד אי היכולת לבחור בן זוג מאהבה, נגד פער הגילים בין צעירה וזקן, ועוד ועוד. והנה גם כאן בארץ, ממשיכות הנשים הכותבות באותה מסורת של אימהותיהן, ושל הביטוי הישיר והדענתי שלהן. אלא שכאן הן מתמודדות לא רק עם המרחב הפרטי שלהן, אלא חורגות ויוצאות גם אל המרחב הציבורי, כשהן נחשפות אל נושאים חברתיים, כלכליים וחינוכיים.

ומהכותבות של הדור הראשון, לנציגות הדור השני. כזכור, הקו המנחה בדיון זה הוא: ההיקלעות התרבותית בין התימניות לבין הישראליות, ואצל בנות הדור השני ההיקלעות התרבותית הזאת היא הרבה יותר בעייתית. בנות הדור השני, חשות עצמן שייכות באותה מידה גם למציאות הישראלית (עם כל הפתיחות החברמנית המוחצנת והיחס המשוחרר בין בנים ובנות), אבל גם למסורת הבית היהודי התימני, עם אורח החיים המאופק, המדגיש את צניעותה וביישנותה של האישה, שלא לדבר על שמירת מרחק בין גבר לאישה. במילים אחרות, בת העדה התימנית, ילידת הארץ, מוצאת את עצמה נקרעת בין שתי הוויות מנוגדות וסותרות זו את זו, כאשר גם עכשיו היא ממשיכה להתמודד בפכחון ובאומץ אל מול מציאות בלתי אפשרית. ברם, בכתבתה (בשירה

ובפרוזה), הביקורת או המחאה שלה היא לא רק כלפי החברה הישראלית, אלא גם כלפי המסורת היהודית התימנית המגבילה את צעדיה כאישה; עם זאת, ההתרסה שלה נגד המסורת היא בכל זאת אמביוולנטית. שהרי, גם אם היא חיה את התרבות הישראלית החילונית, בו בעת - היא לא מפנה עורף למסורת ולדת. עניין זה בולט בעיקר בשיג ושיח שלה עם אלוהים, שלפעמים הוא מצטייר אצלה כמו אבא גדול ואוהב, ולפעמים כמו בעל מציק שרוצים רק להתנער ממנו. כך או כך, ההטלטלות של בנות הדור השני בין התרבויות, באה לידי ביטוי, גם בהיטלטלות שלהן עם האמונה, עם הגורל, ועם העולם הגברי.

כדוגמה נביא משיריה של ברכה סרי, שגם היא לא ילידת הארץ והגיעה לכאן בגיל צעיר, ובעייתיות זו מאוד מוחשית אצלה. ואכן שירתה של ברכה סרי היא שירה של אישה כועסת. סרי מסתכלת בעולם ובוחנת אותו כמו אשת לוט, שמנסים להשתיק ולהקפיא אותה כל הזמן, אבל היא ממשיכה לעזום ולגעור בכל הסדום והעמורה שמסביב. ולהלן שיר קצר מאוד הפותח את ספר השירים שלה שבעים שירי שוטטות, שיצא לאור ב-1983:

"לתפוש עולם ביד/

לקמוץ אגרוף/

ללחוץ למחוק/

לשחוק אותו עד דק/

לזרוק אותו לרוח/

לנשוב עליו/

אחר בשקט ללכת לשכב."

במה דברים אמורים? ובכן סרי מצהירה כאן בפירוש שהיא רוצה לחסל את העולם הזה שכל כך מייסר ומתאכזר אליה - כאישה, כאם, כבן אדם. אבל היא לא עושה זאת בכלי משחית אגרסיביים. לא בטנקים ולא בפצצות אטום, אלא באמצעים נשיים. כלומר, היא לוקחת את העולם ביד אחת, וכמו פרי (תפוז או לימון) שעשוי להתכלות ולחזור אל הטבע, היא

אב מלא רחמים/
נאור ותמים./
סלח לבת משוטטת/
בתהומות של אימה".

המעמד הוא מעמד של ימים נוראים, חזרה בתשובה והכאה על חטא, וסרי, משוררת ישראלית בת לעדה התימנית, שרצתה בזעמה לרוצץ את העולם יציר הבורא, מצטיירת עכשיו שונה ואחרת. כאן, היא לא עוד אישה כוחנית וגדולה מהחיים, אלא נערה כנועה ומתפללת: בת נאמנה ומאמינה, שניצבת בדחילו ורחימו אל מול האל, מודה על כשלונותיה ועוונותיה, וכמו חוטאת, כמו פרה אדומה, מבקשת סליחה ומחילה.

ונסיים בתיאור הדור השלישי, ובתופעה של ז'אנר ספרותי-נשי ייחודי ביותר. זהו ז'אנר של שירה עממית שהחל להתחבר בשנות השמונים בקרב נשים ישראליות ממוצא יהודי תימני; נשים, שאין להן יומרה להיות משוררות קאנוניות, ולכן אין להן גם את הכלים לכתוב שירה קאנונית, ובכל זאת הן כותבות "יצירות" בשורות קצרות, ובהן הן מספרות ושרות את מה שמעסיק אותן בחיי היום יום: בית, עבודה, בישולים, ילדים, שמחות, ולהבדיל אסונות, מחלות, וכן הלאה. לפעמים יש לשירים קצב או דימויים מעניינים, ולפעמים לא. אבל כל זה אינו חשוב; חשוב הוא הצורך של נשים אלה לספר את העולם הפנימי שלהן, ולהתחלק בחוויות ובהתנסויות הפרטיות שלהן, לא רק עם חברה על כוס קפה, אלא עם קהל נשים רחב יותר - מוכר ולא מוכר. לכן נשים אלה גם מתעקשות לפרסם את "היצירות שלהן" ברבים, כשהן מדפיסות אותן על חשבון בספרים קטנים, ומפיצות במשפחה, בשכונה ובקהילה.

עכשיו, ככל שבדקתי - אין תופעה דומה אצל נשים מעדות אחרות (ואני עוד בודקת), ולכן טענתי בשלב זה היא: שזוהי תופעה יצירתית שמתרחשת רק אצל ישראליות בנות

סוחטת ומפוררת אותו לאט לאט, עד שהיא חשה רגועה, ומקווה שתוכל סוף סוף לנוח ממנו. לכאורה זהו שיר הרסני וקטלני של איזו אישה מפלצתית שבאה להשמיד את העולם. אבל בואו נזכור, כי בצירוף מילים דומה השתמש גם דויד בספר שמואל ב', פרק כ"ב, כשהוא בא להודות לאל על שמילט אותו מיד אויביו, ומבקש ממנו לתת לו הרבה כוח להמשיך לשחוק אותם עד דק, או כמו שהוא אומר שם: "ואשחקם כעפר ארץ, כטיט חוצות אדיקם, ארקעם". כלומר, מה שברכה סרי עושה כאן - זה בעצם שימוש בטקסטים תרבותיים מסורתיים. היא אינה מתבטלת כאישה - לא מול העולם הגברי, ולא מול הטקסט התנ"כי. להפך. כאישה וכמשוררת היא מזדהה עם דויד - כשותף לגורל דומה: גם היא חשה את עצמה נרדפת על ידי אויבים, גם היא מבקשת להינצל מהם, ולכן היא גם מרשה לעצמה לנכס את שפת שירתו של דויד, כדי להטעין את היצירה השירית שלה. אז כמובן שמבחינת המסורת היהודית-תימנית זוהי כפירה של אישה החודרת למרחב הגברי הבלעדי של כתבי הקודש; אבל מהבחינה של התרבות הישראלית, זהו השג שירי ולשוני של אישה נועזת ומתוחכמת.

עם זאת כמו שציינתי קודם לכן, סרי, כמו יוצרות אחרות בנות הדור השני, לא בועטת במסורת, וכדי לאזן את הטלטלה שלה מקוטב לקוטב, מתרבות לתרבות, ומישראליות ליהדות, כדאי להציע מספר שורות משיר אחר שלה: שיר תפילה מהספר פרה אדומה (1990). (פרה אדומה שכידוע זהו אקט של ענישה וכפרה של אדם חוטא):

"סלח נא לי/

אב מלא רחמים/

שהיה דור דעה./

אין גבולות לאני/

מנוקב ככברה./

אין מחסום לשופר/

שעמד בתפילה./

העדה התימנית, לא רק מפני שזו המצאה מקורית משלהן, אלא מפני שזה חיבור מתבקש עם התרבות שלהן, ועם השירה העממית של הנשים בתימן שהזכרנו לעיל. כלומר, גם עכשיו כאשר הכותבות בנות הדור השלישי הן כבר חלק בלתי נפרד ואינטגרלי של התרבות הישראלית, הן בכל זאת שבות אל התרבות הנשית האותנטית שלהן, כשהן מחיות אותה מחדש. כך הן מחזירות את המפגש האינטימי של נשים עם נשים באמצעות השירים; כך הן מתחלקות בנושאים ובדיונים, כמו האימהות שלהן בתימן; וכך הן מחדשות את שירת הנשים דאז, ומטעינות אותה במסגרת של היצירה הנשית בארץ. כך שאם לסכם נאמר כך: א. היצירה של הנשים בנות העדה התימנית בארץ, מציגה לנו דוגמה מצויינת, ואולי מן היחידות בארץ הגירה כמו שלנו, כיצד כתיבתן ויצירתן של נשים מתכתבת ומתחברת תוך שיג ושיח עם מסורת של נשים ועם תרבות ספרותית של נשים.

ב. אם דיברנו על שלושת השלבים בהתעצמות ספרות הנשים על פי המודל של שוולטר, וצינינו את הדור הראשון כדור של מחאה. כאן יש להשלים ולומר, כי הדור השני, ויותר מכך הדור השלישי, של הנשים היוצרות, משתחרר מתלות בזרמים ספרותיים הגמוניים ומגלה את עצמו מעצמו, כשהוא מחפש את מקורותיו ומצליח לייצר זהות פואטית נשית ייחודית משלו.

ולסיום, הואיל ונושא זה נמצא בעיצומו של מחקר יש בידי ציבור הקוראות והקוראים לסייע במתן שמות על אודות נשים כותבות שלא הוזכרו במאמר זה ואף לתרום מידע על יונה והב לוי עמיר. את המידע אפשר להעביר לאגודה עבור עורך "תהודה".